

Ivar Aasen i Eidsberg i 1853

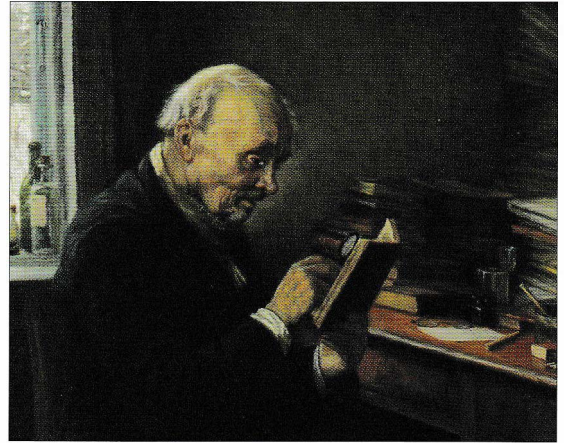
Av Eldbjørg Skaug

Få veit, og færre vil vedkjenne seg, at Ivar Aasen har brukt talemålet i hele landet unntatt Finnmark da han samla inn orda som seinere blei nynorsk skriftmål. Eidsberg var det eneste stedet i Østfold der han oppholdt seg lenge, nesten fire uker. Denne bygda har bidratt med 1800 ord til Norsk ordbok, som kom ut i 1873.

Hvorfor valgte han Eidsberg som kartleggingssted for talemål i Østfold?

Kristian Strømshaug, vår tids mester på talemål i fylket, skriver i sin bok «Målføre i Østfold» om Aasens vurderinger i sin arbeidsmelding til Kirke- og undervisningsdepartementet, som gav ham oppdraget og betalte ham. Han ville bruke Wilses ordsamling fra Spydeberg som utgangspunkt. «Jeg har imidlertid valgt Eidsberg (istedenfor Spydeberg) til stedet for mine undersøkelser fordi jeg vil ha så mye som mulig fra midten av amtet, slik at man derved snarest kommer til en oversikt over distriktets ordforråd i det hele», sier Aasen. Han kontrollerte hvert eneste ord sammen med klokker Haldorsen på Skaltorp, forandra, strøk, og tilføyde flere. I Norsk ordbok står det Eds, kode for opprinnelsessted, etter våre ord. Der vi har fellesord med andre steder, står det Sml, Smaalenene. Talemålet hadde endra seg siden Wilse levde, og nye ord ble tilføyde.

Christian Haldorsen, som Aasen bodde hos, var lærer i Tyfjerdingen fra 1831, klokker i Eidsberg fra 1833 til 1861,

Forsideillustrasjon på «Historia om Ivar Aasen», omslagsdesign: Aina Griffin. Maleri av Ivar Aasen 1895 av Lars Osa. Foto: Ragnar Albertsen

og bodde på Skaltorp fra 1843. Den nåværende Klokkegården på Skaltorp ble bygd først i 1863, så huset var nok mindre og enklere enn den. Kanskje de bodde i den vesle, røde stua som blei revet for 20–30 år sia. I dagboka si skriver Aasen om arbeidet, om folk han besøkte, om været og hva han har fått gjort, og helsa si, som var skral denne sommeren. Han besøkte doktor Koht og en som het Sæther, men forteller lite ellers, for han er vitenskapsmann og holder seg til tørre fakta. Vi får bare forestille oss livet deres i ukene på Skaltorp. Sikkert intense og drøye økter for Haldorsen og Ivar, hele husstanden gikk på tærne, Ivar spurte og grov om hvert eneste ord og skrev dem langsomt og omhyggelig ned med fjørpenn og blekk, mens fryd og forundring må ha fylt stua. Tenk at noen, til og med en kjent vitenskapsmann, tok deres hverdagspråk på alvor og brukte

så mye tid på dem. Den høsten glømte de nok aldri.

Aasens reise i Østfold

Sommeren 1853 hadde det brutt ut en koleraepidemi i Christiania; sommervarme, åpne brønner og all slags møkk i gatene forurensa drikkevannet. Den 9. august kom han fra Telemark, og alt etter noen dager blei han magesjuk og rømte byen. Den 30. august dro han med kystbåten til Halden. Der bodde han hos sokneprest Magnus Brostrup Landstad, og klokkeren hans het Lindeman, kjente navn fra den gamle salmeboka. De to samla folkeviser fra Østfold! Ivar lå over hos Landstad, besøkte festningen og så seg om i byen. Dagen etter gikk han en tur ut i Idd, besøkte auditør Dahl på Vevern og overnatta der, så til fots tilbake til Halden. Ivar Aasen har gått Østfold på tvers til fots: Fra Halden til Oro, en avstand på to mil, overnatta der og var sjuk, men neste dag traska han til Torp og Holås i Rakkestad og videre til Brekke, der han overnatta i en låve. Derfra tok han båten Kolibri til Sarpsborg for å se byen, og Kolibri om ettermiddagen tilbake til Salmonrud i Eidsberg, og så gikk han bakkene opp til Haug, der han lå over.

Neste dag, den 6. september, gikk han til kirkesanger Haldorsen på Skaltorp, og ble der til den 29. september. Han snur hjemover og fortsetter mot vest med apostlenes hester til Heli, der han hvilte en dag. Den 1. oktober gikk han til Hesleskaug og fikk skyss – for første gang – til Huer i Askim og Tveiten i Trøgstad. Aasen skriver Trygstad. Det høres trygt og godt ut. Han fortsatte nordover til fots til Nordli i Sørum,

så Bingen, og den 11. oktober kom han vandrede hjem til Christiania. En hel dag går han, så en dags hvile med diaré, sånn gikk ferden hele tida. For en maratonmann! Aasen var 40 år den sommeren. For 214 år sia var det gjennomsnittlig levealder, og han ble ansett som halvgammal. En må bare beundre ham, som skral, med skeivt ganglag, la bak seg så lange distanser i all slags vær. Bildet av skoa hans viser at han har slitt ned et par cm på innsida av venstre sko og like mye på utsida av den høyre. Han klaga bare over kulda den siste uka. Han Ivar var en harding!

Ivar Aasens livsverk

«Det var ei merkeleg åndsmakt som steig ut av folkedjupet med Ivar Aasen», sa Olav Midttun, tidligere NRKs riksprogramsjef i minnetalen på 150-års-jubiléet for hans fødsel. «Han gjorde eit stort livsverk før han fylte 40 år.»

Ivar Andreas Aasen var født 1813 på garden Åsen i Ørsta, og 24 år gammel satte han seg fore å finne fram til et norsk skriftspråk bygd på dagligtalen i hele landet. Fra 1842 til 1846 gjennomførte han de første lange reisene for å skriftfeste det nye, gamle språket. Da dro han nordover helt til Tromsø, ut og inn av fjordene og bygdene, han brukte båt og postskyss der det fantes, ellers gikk han til fots. De første åra, til 1850, fikk han stipend fra Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. I 1847 slo han seg ned i Christiania, og fra 1851 var det Stortinget som var oppdragsgiver og betalte. Fram til 1868 reiste han på kryss og tvers i Norge fra Tromsø til Kristiansand. Han arbeidet videre til 31. desember 1887, da var han snart 75 år,

Han døde i 1896 og er gravlagt på Vår Frelasers gravlund.

Hver eneste dag skreiv han dagbok -"for å unngå å bli nedstemt over ensomt liv", sier han, for han gifta seg aldri og arbeidet støtt. En gang var han ringforlova, men han fridde aldri. Bare tre ganger besøkte han hjemtraktene. Kontakten med familien var med hyppige brev. Dagbøkene sine hadde han sirlig samla i ei kasse, og de har vært kilde til hans biografi.

Han var en smålåten mann, leste mye og gikk stille gjennom verden. Mange bondestudenter fikk hjelp av ham, for For det er ingen myte at bondestudenter sulta og frøs. Anders Hovden er en av dem som takka han Ivar for at han kom seg gjennom studiene.

I 1852 kom Vinje til byen for å studere. etter hvert Ivars sjelevenn, og de samarbeidet, for Vinje stifta avisa Dølen i 1858 og brukte Aasens landsmål, både i Dølen og i dikta sine. Ivar hadde sjøl skrevet siden han var 19 år, og han skreiv på dansk, dikt, prologer, hilsener. Det var de vitenskapelige verkene han konsentrerte seg om: «Det norske folkesprogs grammatikk» 1848, "Ordbog over det norske folkesprog" 1850. «Prøver af Landsmaalet i Norge» 1853, «Prøver af Landsmaalet i Norge» 1861, «Norsk ordbok» 1883. Alle disse verka er med dansk forklaring, for noe annet hadde ikke nytta.

Ivar Aasen var en sjøllært mann, en stor språkviter, han var kyndig i språk islandsk, norrønt, svensk, dansk, engelsk, fransk, tysk, latin, gresk og nynorsk. De første dikta gav han ut 19 år gammel. Den 5. januar 1849 publiserte han den første teksten på nynorsk, «Samtale

imellem to bønder om situasjonen i Udlandet», i Morgenbladet. Han gav sjøl ut 39 utgaver og opplag av bøker og småskrifter, han var en skrivende mann. Han publiserte 95 dikt og gjendiktninger, og 100 artikler og prosastykker», forteller Ottar Grepstad i boka «Historia om Ivar Aasen»

I dikta og sangene han skreiv, brukte han landsmål, som det hette da, for hjertespråket hans var nynorsk. Vi må ikke glømme å nevne den sangen han skreiv på i 12 år: «Nordmannen». Mange synes vi burde ha den som nasjonalsang. Vi kaller den oftest «Mellom bakkar og berg». Den er med i ei diktsamling som heter «Symra» og blei omarbeidd tre ganger. Han har også laga et syngespill, «Ervingen». Norges ungdomslag har et nært forhold til det og setter det opp iblant. I tillegg gav han ut mange samlinger av ordtak, som han noterte seg fra der han var. Hans produksjon er stor og favner vidt. I 1871 fikk han en hedersmedalje fra kongen, «Medaillen liberis et artibus som en anerkjennelse av sin fortjeneste av det norske folkespråks studium». Mange besøkte ham, han hadde kontakter over hele landet og var ofte ute på byen, stille og fredelig.

I våre dager kommer forskere fra tidligere koloniland til Oslo universitet for å lære seg Ivar Aasens metode så de kan skape et skriftspråk tufta på sitt eget talespråk, for det eneste skriftspråket de har, er den gamle kolonimaktens. Det burde vekke til ettertanke.

Kilder:

- Kristian Strømshaug: *Mål i Østfold*, 1995.
- Ottar Grepstad:
Historia om Ivar Aasen, 2013

Hva fant han Ivar i Eidsberg?

Dialektord fra «Essbærliv», Heen bygdekvinnelag

Dialekt	Nynorsk	Bokmål
aleine	aleinealene
annsles	annleis	annerledes
ause.....	ause.....	øse
eta	ete	spise
fata	fate	ta tak i/ ta fyr
fekk.....	fekk	fikk
fli sæ	fli seg	stelle seg
fælsli	fælsleg	skummel
gammæl	gamal	gammel
gjeck.....	gjeck.....	gikk
graut.....	graut	grøt
himme.....	heime	hjemme
husse.....	hugsehuske
hævve.....	hugse	huske
i hosolesen	i hoselesten.....	i sokkelesten
krubbe.....	krubbe.....	krybbe
kæll	kall	mann
kølne	kolne	avkjøle
livreim.....	livreim.....	belte
lønntau	lentug.....	lystig
låk.	låk.....	sjaber
morra	morgon	morgen
nava.....	nave	neve
nonsleite	nonsleite.....	tidlig morgen
okle	okle	ankel
sea.....	sia.....	siden
ski	skei.....	skje
skræll	skral.....	sykelig
sleppe	sleppe	slippe
stakk.....	stakkskjørt
støtt.....	støtt.....	bestandig
tagæll.....	tagal	taus
tøks, tåtte	tyks, totte.....	..syns, syntes, synes
tøsunge	småtaus	småjente
vaksen.....	vaksen	voksen
vart.	vart.....	..ble
vassbøtte.....	vassbytte.....	vannbøtte